Beschrijving van Gabriël Metsustraat 2-6
Datum beschrijving: 8 mei 2020
Auteur: [redacted]
Bezoekdatum: 30 april 2020

Architect: A.W. Weissman en P.H. van Niftrik
Ontwerpjaar: 1900
Bouwjaar: 1900-1901

Opmerking
Deze beschrijving is door Monumenten en Archeologie (MenA) gemaakt op verzoek van stadsdeel Zuid, d.d. 21 april 2020, in het kader van de aanwijzingsprocedure tot gemeentelijk monument. Als gevolg van de coronamaatregelen waren MenA, het Stadsarchief en bibliotheken niet toegankelijk; voor zover mogelijk is gebruik gemaakt van digitaal beschikbare informatie. Tijdens het bezoek waren de eerste verdiepingen van Gabriël Metsustraat 2 en 4 niet toegankelijk, de architect heeft aanvullende foto's gezonden.

Inleidende achtergrondinformatie
De directe aanleiding tot het beschrijvingsverzoek van stadsdeel Zuid is het bezwaar dat, met name door buurtbewoners en de erfgoedverenigingen Heemschut en Het Cuypersgenootschap, werd aangetekend tegen de vergunde sloop-nieuwbouwplannen. Een van de hoofdpunten van kritiek, die ook in de media doorklonk, is dat Gabriël Metsustraat 6 belangrijk cultuurhistorisch erfgoed vertegenwoordigt omdat Etty Hillesum (1914-1943) hier in de bovenwoning haar veelbesproken oorlogsdagboek schreef. Omdat deze aanwijzingsbeschrijving meerdere aspecten aanstipt, lijkt het voor de helderheid goed om vooraf al aan te geven dat van de historische, ten tijde van de bewoning door Hillesum aanwezige plattegrondindeling en interieurafwerking niets is overgebleven. Aan haar aanwezigheid herinnert vooral de voorgevel, met zijn voordeur uit de jaren dertig en de ramen, haar 'vensters op de wereld'.

Stedenbouwkundige context
Gabriël Metsustraat 2-6 maakt deel uit van een bouwblok op trapeziumvormige plattegrond in het Museumkwartier in Oud Zuid, op een steenworp afstand van het Concertgebouw, Stedelijk Museum en Rijksmuseum. Oorspronkelijk behoorde het gebied tot de Binnendijkse Buitenveldertse Polder die in gebruik was voor groentekwekerijen en lusthoven. Ter hoogte van de tegenwoordige Van Baerlestraat en Roelof Hartstraat sloten de terreinen aan op de gemeente Nieuwer-Amstel. Deze buurt werd niet, zoals andere negentiende-eeuwse wijken van Amsterdam, verkaveld volgens het in 1877 vastgestelde uitbreidingsplan van de directeur gemeentewerken J. Kalff en de stadsingenieur J.G. van Niftrik. Het gebied achter het Rijksmuseum werd door de overheid gereserveerd voor een voorname woonwijk, waarvoor in 1891 een afzonderlijk plan werd gemaakt door P.J.H. Cuypers en Jac. Ankersmit. Van de plannen van Cuypers en Ankersmit werd vrij geregeld afgeweken. Ook de erfpachtuitgifte van de grond voor Gabriël Metsustraat 2-6 vroeg om een nadere gedeeltelijke vaststelling van het uitbreidingsplan, in dit geval voor Vak VI A. Tussen 1878 en 1902 (het jaar waarin men het definitieve besluit tot uitvoering nam) verliep de bebouwing van de Museumpleinbuurt dan ook weinig stelselmatig. De blokken direct langs het Museumplein werden in hoofdzaak bebouwd met vrijstaande villa's, en in de straten daarachter kwam aaneengesloten bebouwing, bestaande uit ruime herenhuizen.
De grote open vlakte werd benut voor ruimtevragende evenementen, zoals de Wereldtentoonstellingen van 1883, 1884, 1887 en 1895. Sinds de jaren tachtig huurde de Amsterdamsche IJsclub een stuk grond

waar in de wintermaanden een ijsbaan werd geprepareerd voor wedstrijden, 'schoonrijden' en vermaak, die in gebruik bleef tot in 1937. Tegenover het Concertgebouw werd in 1905 een clubgebouw van de IJsclub geopend, naar ontwerp van M.J.E. Lippits. Als het terrein ijsvrij was, werd het gebruikt voor sportevenementen, maar ook voor allerhande politieke manifestaties en demonstraties. Gedurende de oorlogsjaren droegen die een nationaalsocialistisch karakter en paradeerden geregeld Duitse militairen en politiemensen over het terrein. In het voorjaar van 1943 werden vier bunkers en een schuilplaats gebouwd en prikkeldraadversperringen opgericht. Nadat de bunkers waren opgeruimd en het clubhuis was afgebroken, werd het plein kort na de Tweede Wereldoorlog opnieuw ingericht, met als meest spraakmakende onderdeel 'de kortste snelweg van Nederland'.

In 1992 werd het Museumplein heringericht naar plannen van de Zweeds-Deense architect Sven-Ingvar Andersson. Aan de noordzijde verrees de nieuwbouw van het Stedelijk Museum (2012, Benthem Crouwel Architecten) en het Van Gogh-museum (1999, Kisho Kurokowa). In samenhang met de ondergrondse parkeergarage werden enkele paviljoens aan de westzijde opgetrokken en een uitgang aan de zuidzijde bij de Gabriël Metsustraat (1999, Zaanen Spanjers cs Architecten). Ondanks deze veranderingen behield het Museumplein zijn laatnegentiende- en vroegtwintigste-eeuwse karakter, waarin het Rijksmuseum, het Concertgebouw, alsmede villa's en herenhuizen domineren.

Gabriël Metsustraat 2-6, een voormalige stalhouderij met bovenwoningen, vormt met de aangrenzende Nieuwe Huishoudschool (1907, J.H.W. Leliman) en de Dagteken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes (1908, H.P. Berlage), de in het zicht zijnde zuidwestelijke gevelwand van het Museumplein. Het pand valt op door het afwijkende gebruik van rode baksteen en zijn vormgeving, iets wat wordt versterkt door de situering van het blokje op de hoek met de Van Baerlestraat. Mede dankzij het geren van de Gabriël Metsustraat loopt deze gevelwand – vanaf het Museumplein gezien –, visueel ononderbroken door via het Concertgebouwplein/de De Lairessestraat en de Van Baerlestraat tot aan het 'ezelsoor' ter hoogte van de supermarkt naast het Stedelijk Museum. Daardoor ontstond aan de zuidzijde van het plein een samenhangend stedenbouwkundig panorama, met het Concertgebouw als ankerpunt.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
De voormalige stalhouderij met bovenwoningen (thans bedrijfsruimte en woningen) werd in 1900-1901 gebouwd naar ontwerp van de architecten A.W. Weissman en P.H. van Niftrik. Opdrachtgever was H.H. Everhard, het werk werd uitgevoerd door W. Uitslager, de laagste inschrijver. De onregelmatige plattegrond doet, door de gerende rechterzijde en korte achterzijde, enigszins denken aan een 'vleugelpiano'. Het pand is opgebouwd uit begane grond, twee verdiepingen en een zolder onder een plat dak met dakschild aan de voorzijde. Het achtererf was oorspronkelijk onbebouwd. De brede toegangen in de onderpui ontsloten de wagenberging (links, ter hoogte van de bovenwoningen met erkers) en de paardenstal (rechts). Beide ruimten waren oorspronkelijk van elkaar gescheiden door een bouwmuur. De deuren links, in het midden en helemaal rechts ontsloten de trappenhuizen naar de bovenwoningen. De overige ingangen zijn te beschouwen als dienstingangen, zij boden rechtstreeks toegang tot stal en remise.
In 1913 werden de eerste doorbraken in de muur tussen stal en remise gemaakt voor de nieuwe eigenaar, de NV Amsterdamsche Rijtuigmaatschappij, die hier een garage met showroom vestigde naar ontwerp van de architect H.G. Jansen. Kort daarna werd de open achterplaats in twee fasen overkapt en bestemd tot garageruimte. Uiteindelijk ontstond midden jaren dertig een grote garage die vrijwel de gehele begane grond van het perceel in beslag nam. De thans bestaande indeling met brede toegangspartijen ontstond al in 1937, de huidige opvulling daarvan is van recente datum (2004).
Van de oorspronkelijke plattegronden resteren thans alleen nog de steektrappen tegen de bouwmuren van nummer 4 en 6. Ondanks enkele aanpassingen lijkt de oorspronkelijke opzet van Weissman en Van Niftrik grotendeels intact te zijn gebleven tot het einde van de twintigste eeuw. Daarna vonden in de periode 2000-2006 ingrijpende verbouwingen plaats in de bovenwoningen waarbij eerst de kamer en suite-indeling van de eerste verdieping verdween, daarna de tweede etage een andere opzet kreeg en uiteindelijk ook de zolderverdieping werd vernieuwd. Wat ooit twee zelfstandige bovenwoningen waren, is tegenwoordig opgesplitst in meerdere appartementen. Het dakterras is in 2007 toegevoegd. De ramen zijn merendeels vervangen door kunststof exemplaren. De achtergevels van Gabriël Metsustraat 4 en 6

zijn gevuld met moderne puien. Ten tijde van het recente bezoek waren de zolders en tweede verdiepingen van Gabriël Metsustraat 2 en 4 geheel ontmanteld.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

De vijftien traveeën tellende voorgevel is opgetrokken in oranjerode verblendsteen. Links, in het midden en rechts op de begane grond bevinden zich de oorspronkelijke ingangen tot de bovenwoningen, zij het met deuren uit 1936. De onderpui is verder nogal onsamenhangend van aanzicht, de voormalige toegangen tot de remise en stal zijn deels dichtgezet en kregen deels een andere invulling en omkadering. De over twee verdiepingen doorlopende, en met een steekkapje en siermotief afgesloten, erkerpartijen markeren de (oorspronkelijk) eengezinswoningen boven de voormalige remise of wagenberging. Het bredere geveldeel boven de paardenstal wordt afgesloten door een topgevel waarin een 'vijfpasboog' of klimmend boogfries aanwezig is. In afwijking van de vergunningstekening bevinden zich twee afdakjes ter hoogte van de eerste verdieping; afgaande op verbouwingstekeningen is de rechter vermoedelijk al tijdens de bouw gerealiseerd, mogelijk om esthetische redenen. (Daarachter lag immers geen directe verbinding met de hooizolder, maar een woonkamer.) Beide bouwdelen zijn samengevat onder een doorlopend dakschild, waarin zes dakkapellen waren gestoken (de twee rechts zijn in 2000 toegevoegd). Het twee vensters brede geveldeel rechts daarnaast is, op het siermetselwerk na, nauwelijks gearticuleerd; door het gerende verloop van de zijgevel is de ruimte daarachter vrij ondiep. Karakteristiek is het gebruik van verschillende decoratieve metselverbanden, zowel op daarvoor gebruikelijker plaatsen als de boogtrommels, als in de vorm van banden in het gevelvlak. De blinde, maar in het zicht zijnde, zijgevel is hier een goed voorbeeld van. De thans egaal wit geschilderde erkerpartijen en afdakjes doen afbreuk aan de oorspronkelijke levendigheid van de gevel, die deels was gebaseerd op kleurnuances. Op een zwart-witfoto uit omstreeks 1907 is te zien dat het houtwerk in verschillende donkere en lichte tinten was afgewerkt. Ook de decoratieve details, als Moorse bogen, het snijwerk en paneelvullingen zijn dan nog in volle glorie aanwezig. Tot slot blijken de bovenlichten gevuld te zijn geweest met glas in lood.

Interieur

Oorspronkelijke indeling

Gabriël Metsustraat 2 (rechts) bestond uit een bovenwoning met (herkenbaar aan het linker zadeldakje op de eerste verdieping) een doorgang naar de grote hooizolder en achterterras. Door de schuine zijgevel en het ondiepe oppervlak ontstond een bijzondere variant op de gebruikelijke kamers en suite-plattegrond. In 1913 werd de hooizolder gewijzigd in een woning. De twee bovenwoningen links (Gabriël Metsustraat 4 en 6) hadden een identieke, maar gespiegelde plattegrond met in de brede beuk op de eerste verdieping kamers en suite en op de tweede verdieping een opzet met voorkamer, alkoof en achterkamer. Zoals gebruikelijk waren in de smalle beuk het trappenhuis, de overloop en bijvertrekken ondergebracht als keuken en kabinet. Aan de voorzijde van de zolder waren ook dienstbodekamers afgescheiden, aan de andere zijde van het ruime portaal twee achterkamertjes. Deze woningen beschikten over een serre aan de achterzijde van de eerste en tweede verdieping en een balkon ter hoogte van de derde of zolderverdieping; aan de serre van de eerste etage grensde nog een terras.

Huidige interieurafwerking

Op de begane grond van de remise, Gabriël Metsustraat 4-6, is de rij oorspronkelijke gietijzeren kolommen nog in situ. Ook de trappenhuizen van beide panden horen nog tot de oorspronkelijke opzet. Aan oorspronkelijke of historische interieurafwerkingen resteren alleen de paneellambrisering en een rudimentair fragmentje sierlijst van de erker op de tweede verdieping van Gabriël Metsustraat 4.

Cultuurhistorische context

Stalhouderij in een nieuwe wijk

In 1889 vestigde H.H. Everhard een stalhouderij op het Schapenburgerpad. Het *Nieuws van den Dag* vond het de moeite waard om zijn lezers daarop te attenderen en noteerde op 30 april 1889: 'In eene buurt, waar op grooten afstand geen rijtuig te verkrijgen is, kan een stalhouderij niet overbodig genoemd worden. Er heeft er zich eene gevestigd op het Schapenburgerpad, waarmee nu gebaat zijn:

Vossiusstraat, Stadhouderskade, P.C. Hooftstraat met zijstraten en Parkweg'. In de nieuwe, snel uitdijende negentiende-eeuwse wijken was het in de grachtengordel vertrouwde koetshuis een zeldzaam verschijnsel, het door J.P.F. van Rossem en W.J. Vuijk in 1884 ontworpen Swammerdamstraat 12 vormt daarop een uitzondering. Maar ook in deze jonge buurten bestond de behoefte aan een rijtuig, voor een tochtje of een bezoekje, zeker daar waar de elite een nieuw onderdak vond. Het bij de gelegenheid passende model werd dan, inclusief koetsier, gehuurd bij een van de stalhouderijen. En in de Museumbuurt was klandizie ruim voorhanden. Herman Hendrik Everhard (1856-1940) verkaste enkele keren in de nabije omgeving. Eind jaren negentig was hij gevestigd in de Van Baerlestraat 60-62, een remise en stalhouderij die deel uitmaakte van vier percelen die in 1895 werden gebouwd in opdracht van J.J.C. van Laar naar ontwerp van de timmerman Johannes van Oostveen. Nadat Everhard grond in erfpacht verwierf 'aan eene der geprojecteerde straten van de van Baerlestraat naar de Ruysdaelkade', liet hij daar in 1899 door dezelfde Van Oostveen een 'stalhouderij met bovenwoningen' ontwerpen waarvoor op 19 augustus een bouwvergunning werd verleend. Deze toestemming verviel echter toen op 12 juli 1900 gunstig werd beschikt op het ontwerp van A.W. Weissman, enkele jaren daarvoor 'eervol' ontslagen als gemeentearchitect, en P.H. van Niftrik, met wie hij sindsdien samenwerkte. (In de hoedanigheid van gemeentearchitect was Weissman verantwoordelijk voor het ontwerp van het Stedelijk Museum.) Het uiteindelijk gebouwde complex is duidelijk gebaseerd op Van Oostveens opzet, maar getuigt in zijn esthetische uitwerking ook van het zoeken naar 'doelmatige schoonheid', dat het werk van Weissman in deze jaren typeerde en op het op eigen wijze aansluiten bij al gerealiseerde bebouwing in de nabije omgeving. De mogelijk op Engelse architectuur geïnspireerde forse erkerpartijen varieerde hij enkele jaren eerder in zijn eigen woonhuis te Haarlem (Raamsingel 44, 1896). Het klimmend boogfries-motief komt in meerdere werken terug, waaronder Oosterpark 79 (1887), de atelierwoning van de schilder Hendrik Valkenburg. Maar overduidelijk is het voortborduren op de ontwerpen van Van Oostveen. Waarom Weissman en Van Niftrik uiteindelijk zijn aangetrokken is vooralsnog onduidelijk. Mogelijk speelde het oordeel van de 'Commissie van advies inzake de bebouwing van Gemeentebouwterreinen in Amsterdam' een belangrijke rol. Bezorgde reacties in architectenkringen na de oplevering van een blokje herenhuizen in de Jan Luijkenstraat leidde in 1898 tot de oprichting van de eerste welstandscommissie in het land: zij bewaakte de architectonische kwaliteit van de te bouwen huizen in de omgeving van het Museumplein. De Gabriël Metsustraat 2-6 hoort tot de vroegste bebouwing aan het plein en is, vermoedelijk als een van de eerste, beoordeeld door deze 'schoonheidscommissie'. (Dit wordt nog uitgezocht als de relevante archieven weer raadpleegbaar zijn.) Everhard zelf ging overigens wonen op Gabriël Metsustraat 2, boven de stal. In 1913 werd de Amsterdamsche Rijtuigmaatschappij (ARM) eigenaar van het complex. De ARM was in 1884 ontstaan uit de fusie van twee, tot dan toe elkaar beconcurrerende verhuurbedrijven van paarden en rijtuigen en ontwikkelde zich tot een plaatselijke vervoersgigant, waarbij ook taxi's werden geëxploiteerd, carrosserieën werden gebouwd, in auto's werd gehandeld en stallingsruimte werd verhuurd. Naast de hoofdvestiging aan de Overtoom, waar ook de werkplaatsen waren gevestigd, waren er verschillende vestigingen. In de Gabriël Metsustraat 2-6 werden de paarden verdrongen door automobielen, zo ging de stalhouderij ook mee in de ontwikkeling van het vervoer. Bij de eerste verbouwing in 1913 werd de begane grond gewijzigd in een garage en werd de inrit bij nummer 6 dichtgezet met een etalageruit van de 'showroom'. Nog in de jaren tachtig van de twintigste eeuw vond hier een verbouwing plaats van een 'autoshowroom' die toen de hele begane grondverdieping besloeg.

Woonhuis van Etty Hillesum

Rechts naast de voordeur van Gabriël Metsustraat 6 herinnert een simpel bord met de tekst 'In dit huis schreef ETTY HILLESUM haar dagboeken 1941-1942', aan de juriste en studente Slavische talen die hier van maart 1937 tot in 1943 woonde. Na een kort verblijf in Westerbork werd zij op 7 september op transport gezet naar het concentratiekamp Auschwitz. Niet lang daarna kwam zij om; wanneer, waar en hoe is onduidelijk. Onder de titel *Het verstoorde leven* verscheen in 1981 een selectie uit het dagboek dat zij bijhield, aangevuld met enkele brieven. De uitgave maakte wereldwijd diepe indruk, vele herdrukken en vertalingen volgden. Later volgden verbeterde en aangevulde uitgaven. Etty Hillesum (1914-1943) begon geen oorlogsdagboek of een grotegebeurtenissenverslag toen zij op 8 maart 1941 de eerste regels in een cahier neerpende. Vermoedelijk begon zij op aanraden van haar Duits-joodse handlijnkundige en psychotherapeut Julius Spier aan dit zelfonderzoek naar haar innerlijk, naar de relatie tussen hoofd en

hart en de aard van haar sterke stemmingswisselingen. Daarbij zag Etty de schriftjes ook als een mooie oefening, zij wilde later schrijfster worden. Wat volgt is het, vaak met milde ironie of zelfspot genoteerde, verslag van 'een vrouw die alle hoeken van haar ziel heeft verkend.' (Truijens 2014) Als een soort geruis op de achtergrond komen, vaak in sarcastische bewoordingen, anti-Joodse maatregelen voorbij en persoonlijke ellende die binnen haar belevingswereld valt. Maar de oorlog zelf hield zij in het begin buiten de deur, bewust zo lijkt het: 'Ik vraag me af, hoe het komt dat deze oorlog en alles wat daarmee samenhangt, me zo weinig raakt? Misschien omdat het m'n tweede wereldoorlog is? De eerste heb ik beleefd, fel en intens, uit de naoorlogse literatuur. Alle opstandigheid, afkeer, hartstochtelijkheid, debatten, sociale rechtvaardigheid, klassestrijd enz. enz., dat alles hebben we één keer doorlopen. Een tweede keer opnieuw te beginnen, dat gaat niet. Het wordt cliché-achtig. Weer bidt ieder land voor z'n eigen rechtvaardige overwinning, weer zijn er de vele leuzen, maar nu we dat voor de tweede keer beleven is het te belachelijk en te zouteloos om je daar over op te winden of in hartstocht te geraken.' (14 december 1941; *Het Werk*, 190-191) Maar in de loop van 1942 kwam de oorlog steeds nadrukkelijker haar eigen leven binnensijpelen, en daarmee het dagboek. Helemaal nadat Hillesum eind juli 1942 haar pas verworden kantoorbaantje bij de Joodsche Raad in Amsterdam verruilde voor een plek in kamp Westerbork als medewerkster bij de afdeling 'Sociale verzorging doortrekkenden'. Daar verbleef Etty meerdere perioden van enkele weken, tot zij begin december wegens ziekte weer voor langere tijd in Amsterdam woonde. De bovenwoning op Gabriël Metsustraat 6 was Hillesums ankerplaats. In het 'kabinet' op twee hoog, links naast de erker, stond haar geliefde bureau waaraan zij schreef, las, dacht en veel naar buiten keek. Ook de kamer met de zonnige serre van haar huisbaas Han Wegerif – met wie zij een relatie ontwikkelde – hoorde tot haar domein. Door de ramen zag ze het IJsclubterrein waar ze graag een ommetje maakte. De bomen voor de deur, de lucht en het Rijksmuseum – 'een stàd van torens in de verte' (*Het Werk*, 334), maar ook 'een khaliefenpaleis' (*Het Werk*, 436) – keren regelmatig terug in verschillende sfeerbeschrijvende bewoordingen, sterk onderhevig aan haar stemming van dat moment. En in de badkamer deed ze niet alleen de heilzame gymnastiekoefeningen die Spier haar had aangeraden, maar vond zij zichzelf ook 'plotseling geknield op de bruine cocosmat'. (24 september 1941; *Het Werk*, 109) Het was het begin van wat een gewoonte werd in haar zeer persoonlijke beleving van God, met wie zij regelmatig in een – haast mystieke – samenspraak is over alle zaken die haar gemoed bezig houden. En die haar ertoe bracht om met alle kracht te strijden tegen haatgevoelens, ook die in haarzelf. Eind december 1942 schrijft zij uit Westerbork: 'En afwezigheid van haat betekent nog niet afwezigheid van elementair-zedelijke verontwaardiging. Ik weet, dat zij, die haten, daar hun gegronde redenen voor hebben. Maar waarom zouden we steeds weer de gemakkelijkste en de goedkoopste weg moeten kiezen? Ik heb daar [in Westerbork] zo sterk ervaren, hoe iedere atoom haat, aan deze wereld toegevoegd, haar onherbergzamer maakt, dan zij al is.'(*Het Werk*, 629) En dat terwijl 'haat' haar beneden- en overbuurman waren geweest: de garage op de begane grond werd gebruikt door de Ortskommandantur; Museumplein 19, het hoekpand aan de overzijde waar sinds 1938 het Duitse consulaat zetelde, werd september 1940 betrokken door de 'Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt Amsterdam'. De eerste Beauftragte, Hans Böhmcker, bedacht de plannen voor de Joodse Raad en een Amsterdams getto. In de villa's daarnaast, Museumplein 11 tot en met 17, waren instituten gevestigd als de Wehrmachtkommandantur, de Ortskommandantur en de Feldgendarmerie. Het buurpand Gabriël Metsustraat 8, de voormalige Nieuwe Huishoudschool, werd gebruikt om Duitse officieren op doorreis onder te brengen. En in het voormalige clubgebouw van de Amsterdamsche IJsclub was sinds november 1940 het Kameradschaftshaus 'Erika' gevestigd, 'Ein Stückchen Heimat für unsere Soldaten'. (Stigter 2019; 327, 341, 343-346). Het Museumplein werd gebruikt voor allerhande nationaalsocialistisch angehauchte manifestaties, maar daar krijgt de lezer van het dagboek het eerste jaar nauwelijks iets van mee. Het duurt tot 9 april 1942 voor terloops wordt vermeld: 'Er oefenden al Duitse soldaten op het IJsclubterrein.' (*Het Werk*, 344)

Begin juni 1943 trok Etty voor het laatst de deur aan de Gabriël Metsustraat achter haar dicht, zij mocht weer naar Westerbork om – in mijn woorden – anderen te helpen en liefde te geven. Het dagboek is dan al gesloten, op 13 oktober schreef zij daarin de laatste regels, waaronder het vaak geciteerde: 'Men zou een pleister op vele wonden willen zijn.' (*Het Werk*, 583) Daarna volgde nog een hele reeks brieven uit Westerbork, waarvan twee nog tijdens de oorlog illegaal werden gepubliceerd vermomd als brieven van een imaginaire kunstschilder.

Conclusie / concept registeromschrijving

Gabriël Metsustraat 2-6 (voormalige stalhouderij met bovenwoningen) vertegenwoordigt *architectonische* waarde, vanwege de hoge esthetische kwaliteiten van de voor- en zijgevel, de architectonische uitwerking van het type stalhouderij en als geslaagd specimen van Weissmans en Van Niftriks bijdrage aan de 'zoekende' Nederlandse architectuur van rond 1900. (Van de oorspronkelijke plattegrondindeling en interieurafwerking bleef niets bewaard.) Het gebouw vertegenwoordigt *stedenbouwkundige* waarde vanwege de opvallende situering op de hoek van het Museumplein en de gerende Gabriël Metsustraat, als beelddragend onderdeel van het laatnegentiende- en vroegtwintigste-eeuwse karakter van het Museumplein en van het vrijwel ongeschonden stedelijk panorama uit deze periode ter weerszijden van het Concertgebouw. Verder vertegenwoordigt het gebouw *cultuurhistorische* waarde als voorbeeld van een voor een nieuwe luxe woonwijk ontworpen stalhouderij met bovenwoningen, als eigenzinnig onderdeel van de rijk gevarieerde staalkaart aan bouwstijlen rond het Museumplein en als een van de vroegste voorbeelden van het werk van de eerste schoonheidscommissie van ons land. Daarnaast verwijst de gevel, als een versteende 'lieu de mémoire', naar Etty Hillesum (1941-1943) en haar oorlogsdagboek en brieven.

Bronnen en literatuur

Monumenten en Archeologie, archief
Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken (toegangsnummer 5180), inventarisnummers 5077, 10829, 10831, 10832, 10833
Stadsarchief Amsterdam, Beeldbank
Stadsarchief Amsterdam, Indexen (Bevolkingsregister en Indexen)
Stadsdeel Zuid, Archief Bouw- en Woningtoezicht

Marije van Beek, 'Etty Hillesum smokkelde kinderen Kamp Westerbork uit, ook al was ze tegen onderduiken', *Trouw* 8 december 2018
Hans Bendien, 'Mythe-vorming over de heiligheid van Etty Hillesum', *De Gids* 153 (1990), 170-181 (via: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001199001_01/_gid001199001_01_0024.php)
Jenny Bierenbroodspot, 'Adriaan Willem Weissman (1858-1923). Raamsingel 44, Haarlem (1896)', *Het huis van de architect* (De Sluitsteen, Jaarboek 1999), 38-39
www.ettyhillesumcentrum.nl
Gemeenteblad 1898, afd. I, 598-599; 1899, afd. I, 303-304
Marloes van Haaren, Hélène Hartman, Erik Mattie, Marina Roosebeek, Vladimir Stissi en Jouke van der Werf, *Ordekaart Atlas van de 19de eeuwse Ring*, Amsterdam 2004
Etty Hillesum, *Het werk. 1941-1943*, Amsterdam 2012[6]
Coert Peter Krabbe en Jos Smit, 'Doeltreffende schoonheid. Adriaan Willem Weissman en Lizzy Cottage (1901-1904)', *Bulletin KNOB* 106 (2007), 179-200
Coert Peter Krabbe en Jos Smit, '"Alles behalve een *persona grata*"'. De kortstondige carrière van A.W. Weissman als gemeentearchitect (1891-1894)', *Maandblad Amstelodamum* 97 (2010), 79-88
Lydia Lansink, 'Concertgebouw en Museumkwartier. Monumenten van geschiedenis en kunst', *Ons Amsterdam* 30 (1978), 106-115
Lydia Lansink, 'Het Museumplein in Amsterdam. Een historisch overzicht', *Jong Holland* 15 (1999), nr.2, 6-29
Wilfred van Leeuwen ,'Etty Hillesumhuis', *Binnenstad* 297, maart/april 2020 (ter perse, zie: https://www.amsterdamsebinnenstad.nl/binnenstad/297/etty-hillesumhuis.html)
Het Nieuws van den Dag, 30 april 1889
Klaas A.D. Smelik, 'Gabriël Metsustraat 6, Amsterdam', in: *Joodse Huizen. Verhalen over vooroorlogse bewoners* 4, [Amsterdam] 2018, 27-34
Bianca Stigter, *Atlas van een bezette stad. Amsterdam 1940-1945*, Amsterdam/Antwerpen 2019
Aleid Truijens, 'Liefde en dweperij in nazitijd', *De Volkskrant* 11 januari 2014
Gerrit Vermeer, Ben Rebel en Vladimir Stissi, *D'Ailly's Historische gids van Amsterdam. Stadsuitbreidingen 1860-1935,* Amsterdam 2010, 94-104, 111-112

Jouke van der Werf, 'Geen plein maar een onnadrukkelijk omgrensd veld. De interpretatie van Sven-Ingvar Anderssson van de geschiedenis van het Museumplein', *Amsterdam. Monumenten & Archeologie* 8 (2004), 78-89
Jouke van der Werf, 'De wording van een chique woonwijk', *Wonen in een monumentaal huis. 1875-1945, toen en nu*, Amsterdam 2012, 52-81

Beeldmateriaal

'Kaart van Amsterdam bewerkt door het 1e Hoofdbureau der Afdeeling Publieke Werken', 1900, A.F. Koning, J. Tolk, Tresling en Co. Uitsnede Museumplein in wording, in stippellijnen is het stedenbouwkundig plan aangegeven dat in 1902 definitief wordt vastgesteld. Rechts van het Concertgebouw zijn de contouren van de stalhouderij aangegeven, het donkere blokje op de hoek is de Brandweer- en Politiepost van Nieuwer-Amstel. (Stadsarchief Amsterdam; Collectie Stadsarchief: kaarten van geheel Amsterdam)

Museumplein. Opbouw van de Wereldtentoonstelling van het Hotel- en Reiswezen, gezien naar het westen. Op de achtergrond bebouwing op de grens van Nieuwer-Amstel, met in het midden de achtergevels van Van Baerlestraat 35-49 en een stukje van de voorgevel van Van Baerlestraat 100-110. Rechts daarvan het IJsclubterrein en het Concertgebouw. 13 april 1895, Jacob Olie (Stadsarchief Amsterdam, Collectie Jacob Olie Jbz)

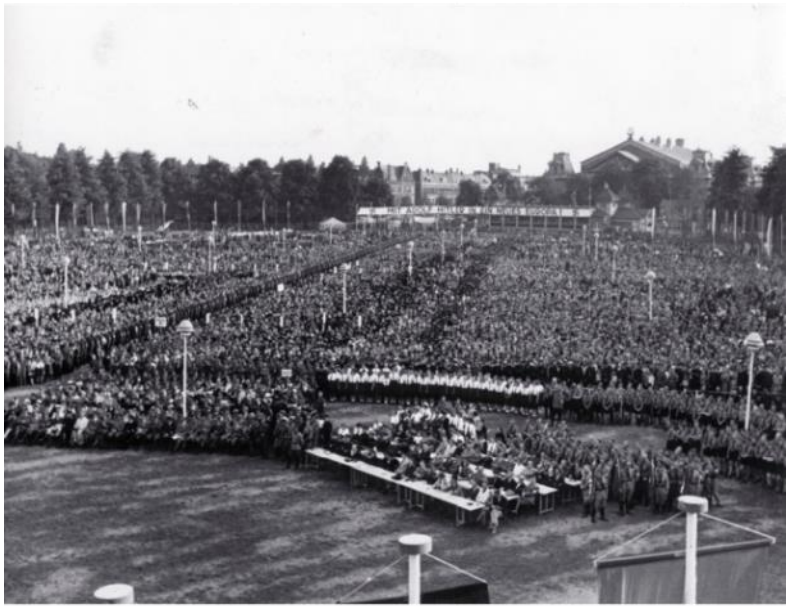

Museumplein, 'Mit Adolf Hitler in ein neues Europa', 1941 (Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Het Leven/Fotograaf onbekend)

Zicht vanaf het Museumplein richting het zuidwesten (Gabriël Metsustraat 2-14) en westen (Concertgebouwplein en Van Baerlestraat), 2020 (Monumenten en Archeologie, Jos Smit)

Zicht vanaf het Museumplein richting het zuidwesten (Gabriël Metsustraat 2-6) en westen (Concertgebouwplein en Van Baerlestraat), 2020 (Monumenten en Archeologie, Jos Smit)

'Gevels voor vier perceelen aan de van Baerlestraat', Van Baerlestraat 60-64, 1895, Joh. van Oostveen (Stadsdeel Zuid, Archief Bouw- en Woningtoezicht)

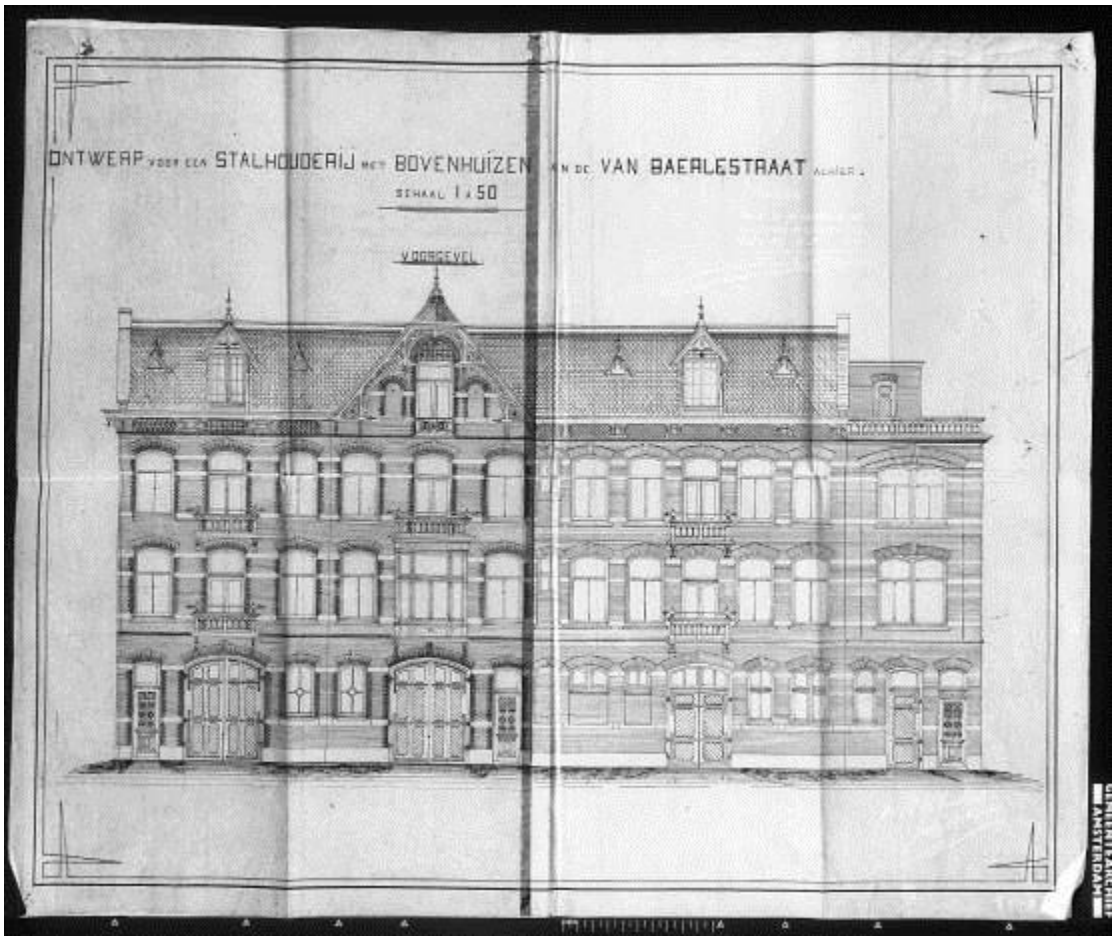

'Ontwerp voor een stalhouderij met bovenhuizen aan de Van Baerlestraat alhier' (Gabriël Metsustraat 2-6), Joh. van Oostveen, 1895 (Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen)

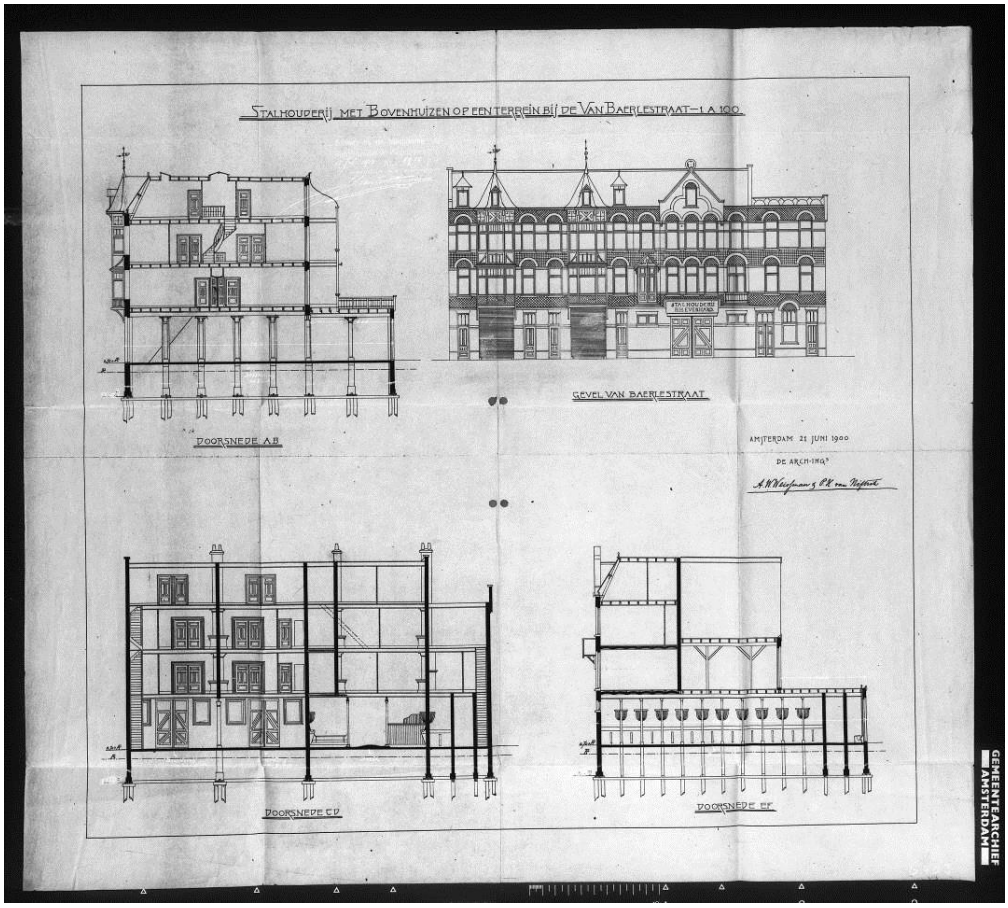

'Stalhouderij met Bovenhuizen op een terrein bij de Van Baerlestraat' (Gabriël Metsustraat 2-6), A.W. Weissman en P.H. van Niftrik, 1900 (Stadsarchief Amsterdam; Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen). Boven: voorgevel en doorsneden, onder: plattegronden en zijgevel.

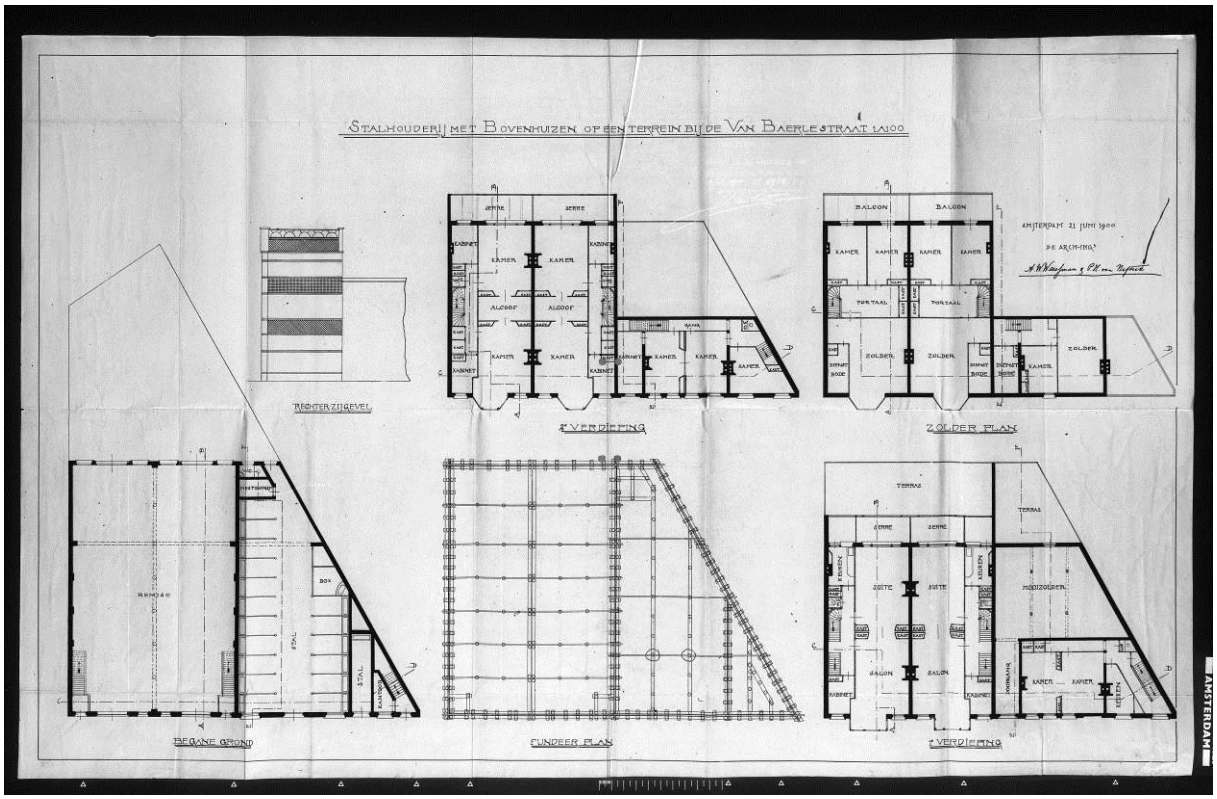

Gabriël Metsustraat 6-2, gezien naar de Van Baerlestraat met Concertgebouw, clubgebouw Amsterdamsche IJsclub en (rechts) Weissmans Stedelijk Museum, juni 1907 (Stadsarchief Amsterdam, Archief van het Concertgebouw N.V.) Onder: uitsnede.

De bovenlichten in de erkers bevatten glas in lood, het houtwerk was in divers nuances afgewerkt.

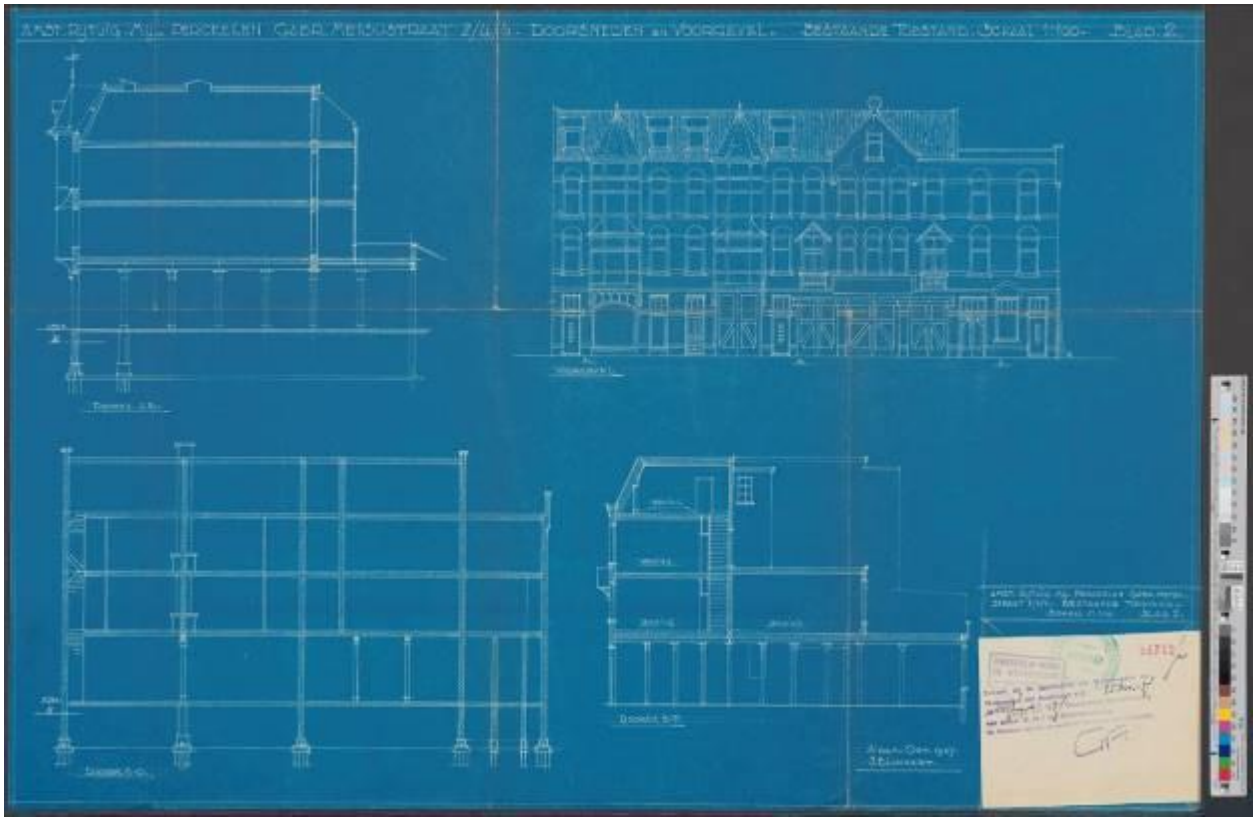

'Amst. Rijtuig. Mij. Perceelen Gabr. Metsustraat 2/4/6 –Doorsneden en Voorgevel – Bestaande Toestand', J. Blomhert, oktober 1937 (Stadsdeel Zuid, Archief Bouw- en Woningtoezicht)

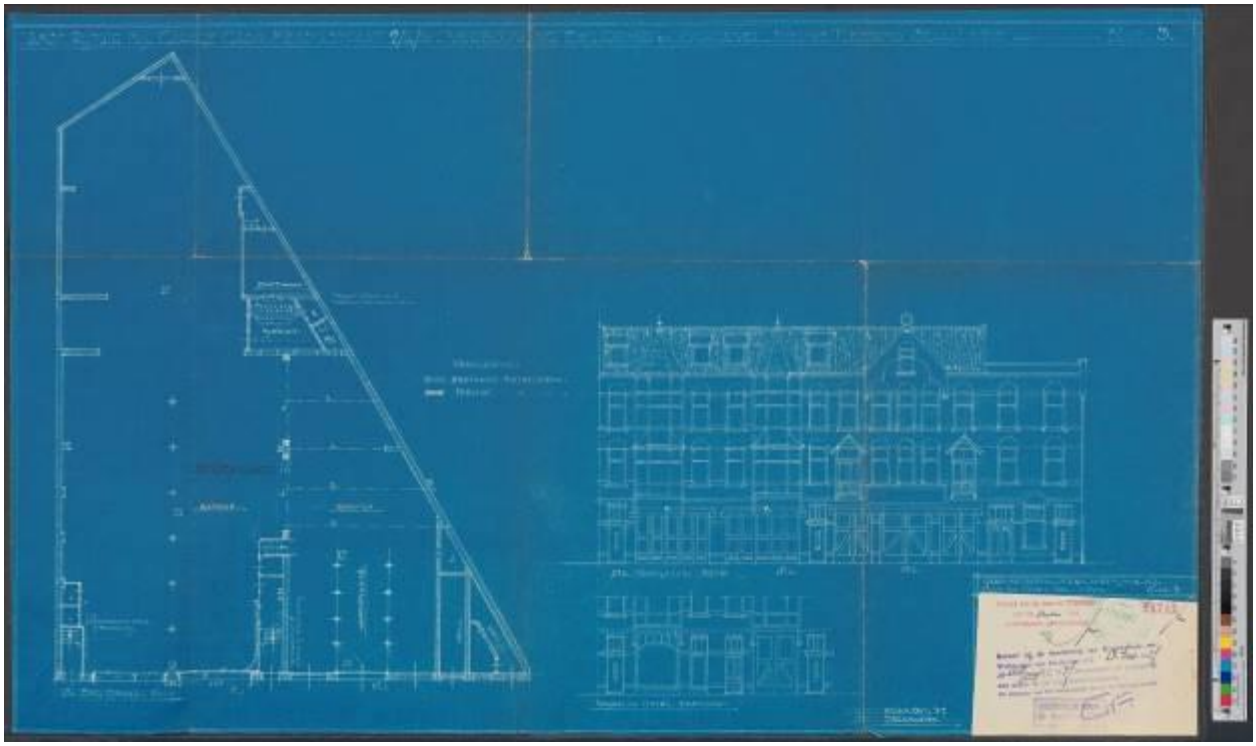

'Amst. Rijtuig. Mij. Garage Gabr. Metsustraat 2/4/6 – Verbouwing Beg. Grond en Voorgevel – Nieuwe Toestand', J. Blomhert, oktober 1937 (Stadsdeel Zuid, Archief Bouw- en Woningtoezicht)

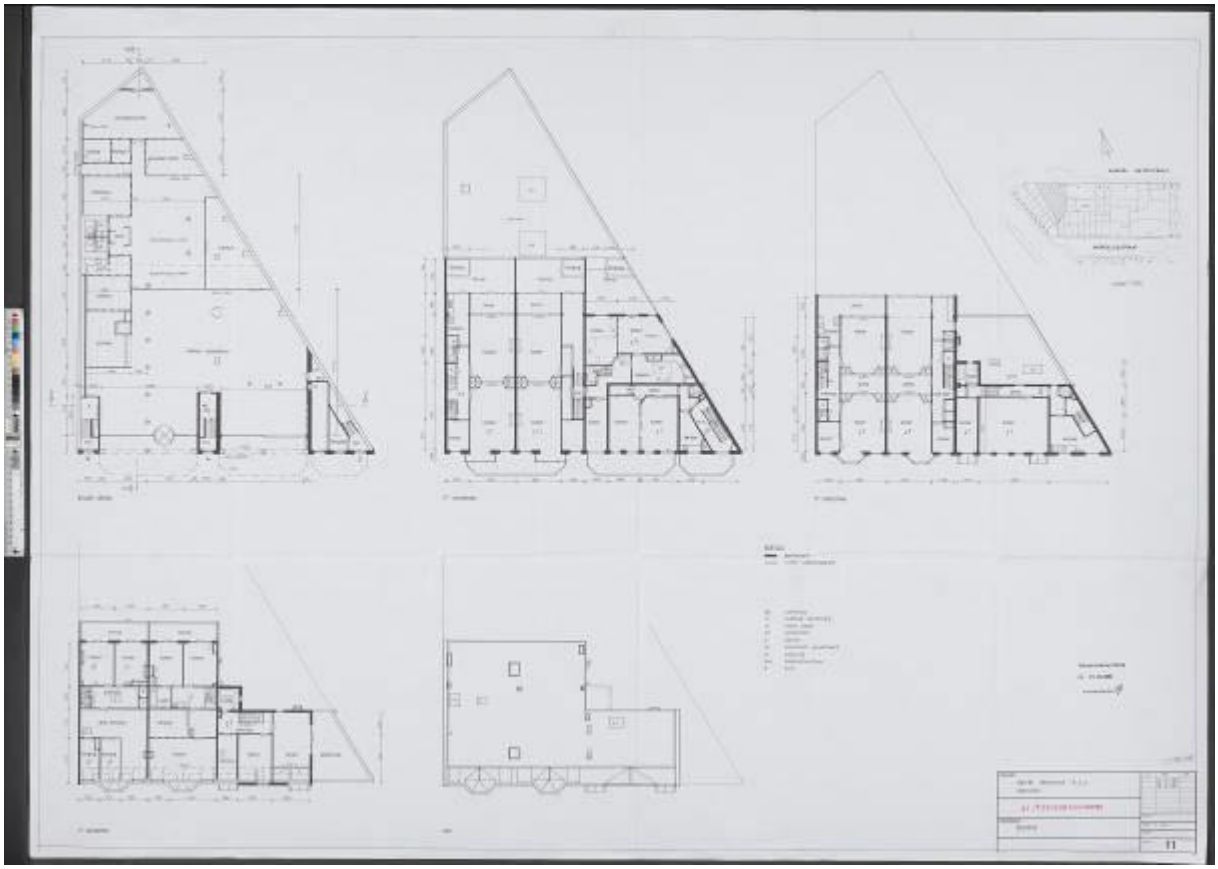

Gabriël Metsustraat 2-6, bestaande toestand, 2000 (Stadsdeel Zuid, Archief Bouw- en Woningtoezicht)

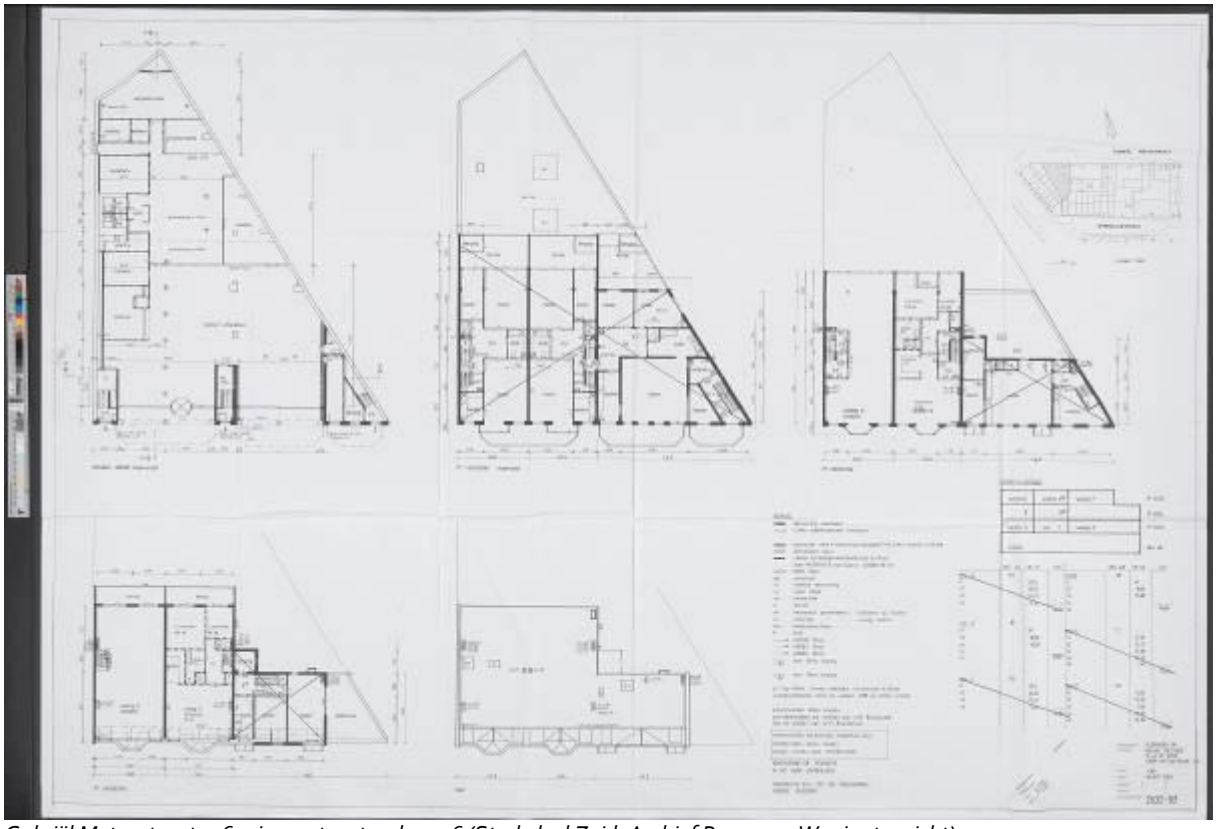

Gabriël Metsustraat 2-6, nieuwe toestand, 2006 (Stadsdeel Zuid, Archief Bouw- en Woningtoezicht)

Gabriël Metsustraat 2-6 (van rechts naar links), 2020 (Monumenten en Archeologie, Jos Smit)

Gabriël Metsustraat , zijgevel, 2020 (Monumenten en Archeologie, Jos Smit)

Interieuropnamen

(Tenzij anders aangegeven: 30 april 2020, Monumenten en Archeologie, Jos Smit)

Gabriël Metsustraat 2, begane grond, naar voren (links) en naar achteren (rechts)

Gabriël Metsustraat 2, eerste verdieping, naar voorgevel en rechts (2019, Rappange)

Gabriël Metsustraat 2, eerste verdieping, naar voorgevel en links (2019, Rappange)

Gabriël Metsustraat 2, eerste verdieping, gang, van achtergevel gezien naar voorgevel (2019, Rappange)

Gabriël Metsustraat 2, tweede verdieping, naar zijmuur links (Gabriël Metsustraat 4)

Gabriël Metsustraat 2, tweede verdieping, naar zijmuur rechts

Gabriël Metsustraat 2, zolderverdieping, naar voorgevel

Gabriël Metsustraat 2, zolderverdieping, naar zijmuur links (Gabriël Metsustraat 4)

Gabriël Metsustraat 4-6, begane grond, naar voren (boven) en naar achteren (onder)

Gabriël Metsustraat 4-6, begane grond, naar zijmuur links

Gabriël Metsustraat 4-6, begane grond, naar zijmuur rechts

Gabriël Metsustraat 4, tweede verdieping, naar voorgevel

Gabriël Metsustraat 4, tweede verdieping, naar achtergevel

Gabriël Metsustraat 4, tweede verdieping, voorgevel, erker, detail oorspronkelijke lambrisering

Gabriël Metsustraat 4, tweede verdieping, voorgevel, erker, detail fragment oorspronkelijk profiellijstje

Gabriël Metsustraat 4, zolderverdieping, naar voorgevel

Gabriël Metsustraat 4, zolderverdieping, naar achtergevel

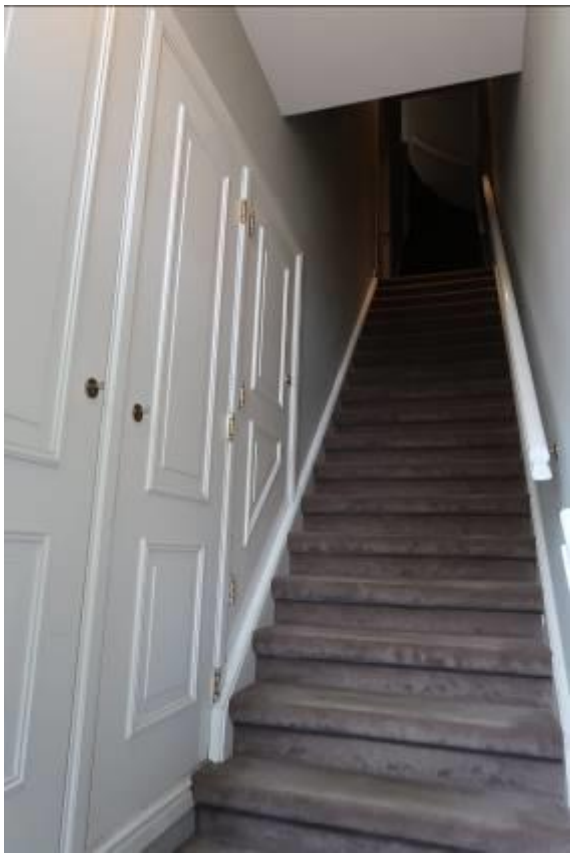

Begane grond, trappenhuizen, Gabriël Metsustraat 4 (links) en Gabriël Metsustraat 6 (rechts), naar boven

Gabriël Metsustraat 6, eerste verdieping, naar voorgevel

Gabriël Metsustraat 6, eerste verdieping, voorgevel linksvoor en voormalige zijkamer ('kabinet')

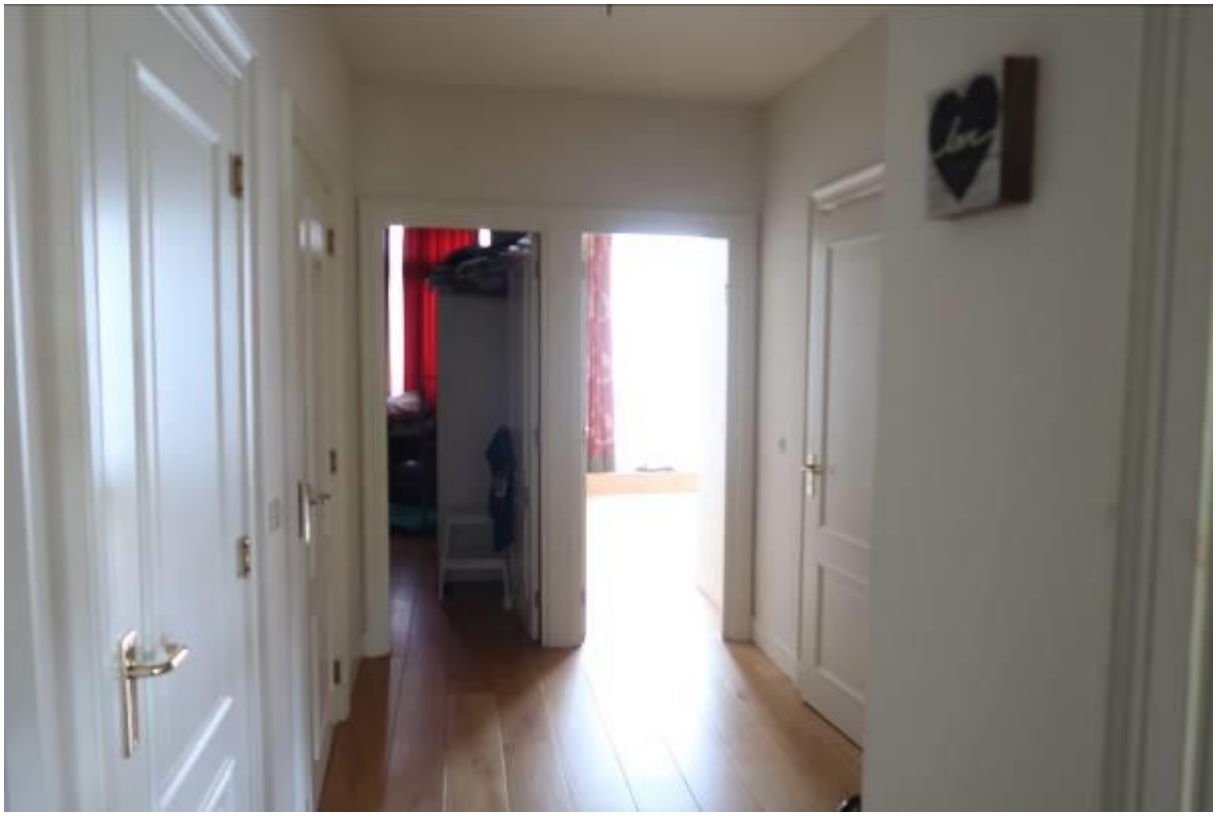

Gabriël Metsustraat 6, eerste verdieping, hal, naar achterkamers

Gabriël Metsustraat 6, tweede verdieping, naar voren

Gabriël Metsustraat 6, tweede verdieping, naar achteren

Gabriël Metsustraat 6, tweede verdieping, voorgevel

Gabriël Metsustraat 6, zolderverdieping, voorkamer, voorgevel (naar links)

Gabriël Metsustraat 6, zolderverdieping, voorkamer, naar achteren

Gabriël Metsustraat 6, zolderverdieping, achterkamer, achtergevel

Gabriël Metsustraat 6, zolderverdieping, achterkamer, naar voren